

PREDUVJETI ZA OSNIVANJE ETNO-PARKOVA U MAKEDONIJI KAO UVJET ZA UČINKOVITIJU ZAŠTITU KULTURNOG NASLIJEĀA

VANGEL KAČEV

PROLOG

Republika Makedonija na svom malom području obiluje bogatim pokretnim i nepokretnim kulturnim naslijeđem, za čije je istraživanje, proučavanje i zaštitu nadležno nekoliko specijaliziranih ustanova. Međutim, nacionalno kulturno bogatstvo u širem smislu ne predstavljaju samo vrijedni odjevni predmeti i objekti, već i čitavi etno-geografski predjeli, urbanističke cjeline, manastirski kompleksi i slično.

Polazeći od činjenice da zaštita nepokretnih kulturnih dobara, odnosno tradicionalnoga graditeljskog naslijeđa u Makedoniji nije dovoljno razvijena i učinkovita, ovim smom radom pokušali predstaviti povoljne preduvjete za osnivanje etno-parkova u Makedoniji, što je u svijetu široko zastupljen oblik masovne zaštite i prezentacije kulturnog naslijeđa, ali nedovoljno poznat i prisutan u našoj zemlji.

Kao što to pokazuje međunarodna praksa, etno-parkovi danas predstavljaju povijesnu neminovnost i jamstvo učinkovitijeg i praktičnijeg oblika zaštite i prezentacije sveukupnog kulturnog naslijeđa, za što bi se uskoro trebale zainteresirati stručno znanstvene i društvene strukture u našoj zemlji.

UVOD

Republika Makedonija na svom skromnom teritoriju od oko 26.000 kvadratnih kilometara ima izuzetno bogato i raznovrsno kulturno naslijeđe. Za njegovo istraživanje, proučavanje i zaštitu nadležno je nekoliko specijaliziranih ustanova.¹ Pokretna kulturna dobra se pohranjuju, stručno obrađuju i propisno čuvaju, te istodobno zaštićuju u muzejima, muzejskim zbirkama, galerijama i sličnim objektima, a stalnim ili povremenim izložbama ih se prikazuje javnosti.

Za razliku od pokretnih kulturnih dobara, zaštitu i prezentaciju nepokretnih uvjetuju drukčija načela i kriteriji uz izvjesne složene organizacijske, imovinsko-pravne, financijske i druge probleme. Za njihovo istraživanje, proučavanje, zaštitu i konzervaciju u Makedoniji nadležni su jedan republički, jedan gradski (za Skopje i okolicu) i pet općinskih, odnosno regionalnih zavoda za zaštitu spomenika kulture. Budući da materijalnu kulturu uglavnom čini tradicionalno graditeljsko naslijeđe, odnosno brojni svjetovni i sakralni objekti narodne arhitekture sa svim njihovim sadržajima i kulturnim vrijednostima, ovaj je rad kratak pregled njihovog tretmana u okviru cjelokupnoga kulturnog naslijeđa u našoj zemlji, kao i načina i oblika njihove zaštite u suvremenim uvjetima, te učinke takve djelatnosti.

Kao što je poznato, u uvjetima novonastalih društvenih i gospodarskih promjena te procesa intenzivne urbanizacije sela i gradova veliki je dio toga graditeljstva prepušten zubu vremena i intenzivnom

propadanju, te nepovratno nestaje, zajedno sa svim svojim vrijednostima i kvalitetama. Ovakvo negativno i alarmantno stanje posebice je svojstveno za brojne svjetovne (stambene i gospodarske) objekte, koji su zbog niza opravdanih i neopravdanih razloga (materijal kratkog roka trajanja, aktivno iskorištavanje, ponašanje prema osobnom vlasništvu i slično) najviše ugroženi zato što ih je, za razliku od sakralnih objekata, mnogo teže održavati i štiti. Ovakvom stanju doprinosi više čimbenika, a prije svega odnos samih vlasnika prema svojim starim objektima, koje pogrešno smatraju simbolom siromaštva i zaostalosti te, budući da ih se stide, trude ih se pod svaku cijenu srušiti, a na njihovom mjestu izgraditi nove objekte i to, sa stajališta zaštite - na neprihvatljiv način. Ovakve su pojave obično rezultat neinformiranosti vlasnika o neprocjenjivoj vrijednosti njihovih sačuvanih starih objekata kao i stremljenja k modernizaciji življenja u suvremenim tokovima. Osim toga ovakvom stanju kod svjetovnih objekata također doprinosi nedostatak konkretne pravne regulative koja bi bila odlučujuća za određivanje osnovnih prava i obveza službe za zaštitu spomenika kulture, ali i vlasnika tih spomenika. Zbog ovih i drugih razloga vrlo je teško zaštititi i održavati spomenike kulture kojima su vlasnici pojedinci; oni predstavljaju težak teret i službi za zaštitu i svojim vlasnicima. Zaštita, konzervacija i prezentacija nepokretnih spomenika kulture u Makedoniji se u načelu ostvaruje *in situ*, a njihova potpuna dokumentacija stručno se obrađuje u INDOK centru Republičkog

zavoda za zaštitu spomenika kulture u Skopju.² Nema dvojbe da je ovakav oblik zaštite spomenika, široko zastupljen u Europi i u svijetu, najprimjereniji i najdjelotvorniji iz više aspekata, a prije svega zbog toga što spomenik ostaje u sredini u kojoj je nastao i koja mu omogućuje normalnu egzistenciju i funkcioniranje.

Međutim, dugogodišnje iskustvo pokazuje da ovakav način zaštite spomenika kulture, posebice u današnjim uvjetima, ne daje potrebne rezultate i očekivane učinke, a sami spomenici najčešće izgledaju poput zanimljivosti u prostoru, a javnosti su nepoznati. Ovako zaštićenim spomenicima se u većini slučajeva ne jamči stalna zaštita i trajna egzistencija te oni, za razliku od zakonom zaštićenih spomenika i neugroženih kulturnih dobara, također propadaju, ali zabavnom "smrcu".

Također je krajnje vrijeme da se, uz već preživjele i neučinkovite oblike i načine zaštite tradicionalnoga graditeljstva, iznađu nova alternativna rješenja, odnosno da se prihvate i drugi oblici za njihovu učinkovitiju zaštitu kao što je to slučaj u većini zemalja u svijetu. Riječ je o masovnoj zaštiti objekata narodne arhitekture njihovim prenošenjem i izlaganjem na određenim lokacijama, odnosno u etno-muzejima na otvorenom prostoru ili u etno-parkovima. Razlog više za to je alarmantno stanje i sve veći stupanj ugroženosti u prvom redu svjetovnih objekata koji zahtijevaju najhitnije mjere za njihovo spašavanje od potpunog nestanka iz sveukupnoga graditeljskog fonda ove

zemlje, a zatim i za zaštitu od stanja u kojem se danas nalaze.

Zbog neopravdanih razloga u Makedoniji danas nedostaje opća orijentacija muzejskog prikazivanja etnokulturnog naslijeđa na otvorenom i u autentičnom ambijentu. To je činjenica koja govori kako nadležne strukture u zemlji nedovoljno iskorištavaju mogućnosti maksimalne i učinkovite zaštite kulturne baštine.³ Osim toga, zaštita spomenika kulture u vidu etno-parkova je u Makedoniji još uvijek nedovoljno prisutna i u javnosti nedovoljno poznata, a o njoj se malo i piše.⁴

Etno-parkovi u suštini predstavljaju manja ili veća prostorno ograničena područja na koja se prenose i na određeni način izlažu objekti narodne arhitekture.⁵ Oni ne predstavljaju neku novu pojavu u etno-muzeološkoj praksi; štoviše, to je vrlo star oblik prezentacije rijetkih i vrijednih kulturnih dobara, poznat još u staroj Grčkoj.⁶

Poznato je da su se u Europi ovakvi muzeji osnivali još tijekom 19. i u 20. stoljeću, kada se pojavila opasnost od gubitka tradicionalne kulture.⁷ Nakon Drugoga svjetskog rata etno-parkovi su osnivani u više europskih zemalja i u svijetu, a najviše u istočnoeuropskim zemljama.⁸ U bivšoj su Jugoslaviji etno-parkovi osnivani u Sloveniji, Srbiji i Hrvatskoj, a također se planirao zajednički jugoslavenski etno-park u središnjem dijelu zemlje, odnosno u blizini Sarajeva.⁹ Ovaj je etno-park, između ostalog, trebao inicirati osnivanje sličnih etno-parkova u drugim jugoslavenskim republikama, pa i u Makedoniji.

PREDUVJETI I POTREBNA ISPI- TIVANJA ZA OSNIVANJE ETNO- PARKOVA U MAKEDONIJI

O pitanju osnivanja etno-parkova u Makedoniji raspravljalo se samo jednom prije dvadesetak godina, i to u Udruzi etnologa Makedonije. Dan je konkretan prijedlog da se prvi etno-park osnuje na planini Vodno, u neposrednoj blizini Skopja, ili u selu Banjani koje se nalazi na padinama Skopske Crne Gore. Međutim, nadležne strukture i znanstvene institucije, te društvene strukture nisu prihvatile ovu inicijativu, a ona sama nije dobila veći publicitet ni u znanstvenoj ni u široj javnosti.

Danas postoji jedna opća ocjena da u Makedoniji postoje optimalne mogućnosti i težnje da se uz minimalna ulaganja i urbanističke zahvate otpočne s muzejskim prikazivanjem etno-kulturnog naslijeđa na otvorenom. Prva ispitivanja načinjena su tijekom osamdesetih, kada se sukladno projektu "Zaštitni režim za grad Berovo", kojeg je 1986. ostvario Republički zavod za zaštitu spomenika kulture a na prijedlog tadašnje općine Berovo, došlo do zaključka da na području ove općine, koja je potpuno bliska s etničkim predjelom Maleševa,¹⁰ postoje stvarne mogućnosti za osnivanje etno-parka lokalnog značaja koji bi u potpunosti prikazivao cjelokupno kulturno naslijeđe maleševskog kraja. Za lokaciju zamišljenog etno-parka bila je određena jedna od zona Zaštitnog režima Berova koja se nalazi uz sam grad, u živopisnoj dolini rijeke Bregalnice.

1. Prenočišta samostana Sv. Andela Mihajla u Berovu

Berovski etno-park bio bi prvi etno-park u Makedoniji koji bi uživo prikazivao tradicionalnu kulturu Maleševaca, odnosno predstavljao Maleševo u malom, te poticao zanimanje za osnivanje etno-parkova u drugim etno-područjima Makedonije.

OSNOVNE ETNO-GEOGRAFSKE OSOBINE MALEŠEVA

U etno-geografskom smislu, Maleševo ili maleševski kraj spada u Bregalničku etničku oblast i nalazi se u istočnom dijelu Republike Makedonije. Ovo je područje uglavnom smješteno u maleševskoj kotlini, na nadmorskoj visini od 800 metara, te na planinama koje okružuju kotlinu. Ime

“Maleševo” dolazi od albanske riječi “malaj” što znači planinsko predio.¹¹

Maleševo je, kao zasebna etno-geografska cjelina, oduvijek zanimala istraživače i to s različitih aspekata. Još je 1928. godine Jeremije Pavlović obuhvatno istraživao u ovom predjelu, te je objavio rad pod naslovom *Maleševo i Maleševci*. U tom je djelu predstavljen vrlo zanimljiv i bogat etnološki materijal koji opisuje tradicionalni način života, narodne običaje i vjerovanja, obitavališta, tradicionalno gospodarstvo, narodno stvaralaštvo i slično.¹²

U novije doba posebni timovi stručnih i znanstvenih djelatnika (etnologa, folklorista, arheologa, povjesničara, arhitekata i drugih) također aktivno istražuju i proučavaju tradicionalno kulturno naslijeđe maleševskog kraja.

2. Crkva Sv. Andela Mihajla

Prema najnovijoj teritorijalnoj podjeli Republike Makedonije, maleševski je kraj danas dio dviju upravnih jedinica i to općine Berovo s jednim gradskim i osam seoskih naselja, te općine Pehčevo s jednim gradskim i šest seoskih naselja. Naselja u Maleševu su zbijenog tipa i sva se nalaze na rubnim dijelovima kotline. Ovo su razmjerno mlada naselja, nastala tijekom 17. i 19. stoljeća.¹³ Narodna arhitektura Maleševa pripada istočnomakedonskom tipu gradnje sa sačuvanim primjercima u Berovu, Kratovu, Krivoj Palanci i drugim mjestima. Kuće su prošle kroz sve faze svog razvoja, a danas je najviše onih izgrađenih krajem 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća.

Osnovna tradicionalna zanimanja Maleševaca u povijesti bila su stočarstvo (pretežito ovčarstvo) i poljodjelstvo u kojem su posebno mjesto zauzimali vočarstvo, odnosno šljivarstvo. Maleševo je i danas na prvom mjestu u Makedoniji u proizvodnji šljiva i šljivovice.¹⁴ Od drugih tradicionalnih zanimanja bili su zastupljeni šumarstvo, rudarstvo, pčelarstvo, zanatstvo, trgovina, kućna radinost i druga.

Osnovni tipovi zgrada (stambene, gospodarske i druge) su u pravilu oslikavale profesionalno opredjeljenje naselja, a njihov izgled isticao je primjenu materijala u narodnom graditeljstvu. Jedan dio objekata nalazi se u dvorišnom prostoru pokraj kuće u kojoj se živi, a drugi dio, primjerice stočarske kolibe i objekti na vodeni pogon

(vodenice, valjalice, kotači, vlačilice i slično) izvan naselja.

Stočarske kolibe predstavljaju posebnu vrstu građevina. One se svojim svojstvenim arhitektonsko-urbanističkim i funkcionalnim osobinama značajno razlikuju od drugih stočarskih koliba na Balkanu. To su privremene stočarske nastambe koje se u maloj mjeri razlikuju od običnih kuća. Zimi u njima borave samo stočari zaduženi za prehranu, čuvanje i brigu o stoci, dok u toplijem razdoblju godine u njima borave i ostali članovi obitelji.¹⁵

Kompleks manastira Sv. Andela Mihajla u Berovu s pripadnim objektima i zemljištem predstavljat će središnju urbanističku jezgru zamišljenog etno-parka. Manastir koji predstavlja dio specifičnoga graditeljskog fundusa manastirskih kompleksa u Makedoniji građen je dugo vremena, i to krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Jedna od značajki ovog manastira je što se, za

razliku od svih ostalih manastira u Makedoniji, nalazi neposredno u naseljenom mjestu (u Berovu). Kao duhovno i kulturno-prosvjetno središte ovog dijela Makedonije (prvo manastirsko učilište koje je djelovalo od 1818. do 1892. godine bilo je smješteno u dijelu manastirskog prenoćišta), manastir Sv. Andela Mihajla će sa svim svojim pripadnim sadržajima dopunjavati etno-park.¹⁶

Osim manastirskog kompleksa na lokaciji predviđenoj za etno-park nalazi se još nekoliko objekata koji će također biti njegovim dijelom. Među njima su jedna stara seoska kuća, dvije vodenice, kuća s lokalnim obilježjima (prenoćište), zgrada nekadašnje hidroelektrane, novija crkva Sv. Bogorodice i obradivo zemljište. Osim ovih objekata u etno-park će se prenijeti i drugi stari objekti maleševskog kraja, primjerice: sušionica za šljive i kotao za rakiju, stočarska koliba, valjalica, sušionica

3. Kuća s lokalnim obilježjem u neposrednoj blizini Berova

(pušnica) za pripremu pastrva i topljenje loja, mljekara, kotač za tokarenje drva, kovačnica, bunar ("azlak"), košnica za pčele, kotač ("dolap"), mostovi i balvani s rijeke Bregalnice, čamci, ograde, voćnjak i drugo.

Za realizaciju Berovskog etno-parka izvršeno je nekoliko pripremnih radova kako slijedi: dovršen je prijedlog programa, popisano je cjelokupni graditeljski fundus maleševskog kraja, načinjen je izbor etno-objekata koji će biti preneseni u etno-park, dovršena je sva dokumentacija o njihovom trenutnom stanju i slično. O svim je ovim djelatnostima putem medija obaviještena i šira javnost.¹⁷

Ova lokacija etno-parka obuhvaća ukupnu površinu od preko 100 ha na kojoj će se izložiti ukupno oko 20 objekata. Osim izložbe na otvorenom uredila bi se i stalna etnološka izložba koja će biti smještena u manastirskim prenoćištim.

Prema tome, Berovski etno-park će u suštini predstavljati jednu specijaliziranu stručno-znanstvenu i kulturno-obrazovnu ustanovu, čija će osnovna cjelina biti: istraživanje, proučavanje, konzervacija, restauracija i predstavljanje rijetkih i vrijednih pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara, te revitalizacija zaboravljenih tradicionalnih gospodarskih djelatnosti i narodnih zanata. Nositelj ovog projekta bit će Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u uskoj suradnji s matičnim Muzejem Makedonije. Izgradnja etno-parka ostvarivat će se u etapama, uz postupno napredovanje. Njegova izložba neće prikazivati samo sadržaj eksterijera već i interijera, a isto

4. Sušionica (pušnica) za pripremanje pastrva i loja u selu Vladimirovu, maleševski kraj

tako prikazivat će povijesni razvoj i društvenu diferencijaciju Maleševaca. Izložba u etno-parku otvorit će retrospektivni pogled na povijest tijekom koje su se razvijala tehnička znanja, kulturna življenja i skupne estetske vrijednosti.

Urbanistički i sadržajno etno-park će biti osmišljen u skladu s normama i kriterijima prema kojima se osnivaju etno-parkovi u drugim zemljama.¹⁸ Park će se financirati iz republičkih i općinskih sredstava, a današnje će tržišno gospodarstvo također omogućiti sudjelovanje ulagača iz privatnog sektora što će bez dvojbe doprinijeti uspješnoj realizaciji, održavanju i funkcioniranju etno-parka.

Postojane komunikacijske veze Maleševa sa susjednim regijama, posebice glede izgradnje i predaje na uporabu regionalnih cesta u smjeru Berovo - Strumica i Berovo - makedonsko-bugarski granični prijelaz,

doveli su do toga da grad Berovo i maleševski kraj danas predstavljaju najfrekventnije prometno čvorište u istočnom dijelu Makedonije, što će zasigurno doprinijeti većoj posjećenosti Berovskog etno-parka, kako domaćih tako i stranih turista, te srednjih škola i drugih zainteresiranih subjekata.

Izložba Berovskog etno-parka će predstavljati uopćen izvorni prirodni i urbanistički ambijent autentičnih arhitektonskih (svjetovnih i sakralnih) objekata sa svim njihovim sadržajima i vrijednostima, koji će najvjerodostojnije prikazivati društvene i gospodarske osobitosti, te karakter tradicionalnoga života Maleševaca.¹⁹

Postojanje i funkcioniranje Berovskog etno-parka će također omogućiti otvaranje novih radnih mjesta stručnim, znanstvenim i kvalificiranim djelatnicima, koji će ostvarivati cjelokupne znanstveno-istraživačke, zaštitno-konzervatorske, muzeološke, kulturno-obrazovne, gospodarske, turističko-rekreativne i druge djelatnosti u okviru etno-parka.

Usporedo s ovim osnovnim djelatnostima u njemu bi se održavale brojne masovne kulturne djelatnosti poput tradicionalnih sajмова i narodnih blagdana, izložbi narodnih nošnji, kulturno-umjetničkih festivala, natjecanja u narodnom stvaralaštvu, te znanstvenih skupova etnologa, arhitekata, folklorista i drugih stručnih i znanstvenih djelatnika.

ZAKLJUČAK

Berovski etno-park će predstavljati prvi makedonski kompleksni etno-park lokalnog značaja, i to kao novi masovni društveni oblik zaštite i prezentacije tradicionalne materijalne kulture iz jednoga konkretnog etničkog predjela zemlje. U svakom slučaju ideju za njegovo osnivanje u maleševskom kraju ne treba shvatiti kao jedinu mogućnost ovakvog ostvarenja. U Makedoniji postoje i drugi etno-geografski predjeli koje bi se, uz minimalne urbanističke zahvate i zaštitno-konzervatorske intervencije, moglo osposobiti za moguće lokalne etno-parkove, a koji bi poslužili kao osnova i potakli inicijativu za osnivanje etno-parka na nacionalnoj, odnosno državnoj razini. Jedan razlog više za to je činjenica osamostaljenja Republike Makedonije koja, uz ostalo, treba izgrađivati svoju globalnu nacionalnu politiku i strategiju za ozbiljnu zaštitu, čuvanje i njegu tradicionalne etničke kulture.

U današnjem su svijetu rijetke zemlje s razvijenom muzeološkom i zaštitno-konzervatorskom djelatnošću u kojima u manjoj ili većoj mjeri ne postoje etno-muzeji na otvorenom, odnosno etno-parkovi. Jedna od tih zemalja je i Republika Makedonija, koja danas ne predstavlja nekakvu europsku kulturnu provinciju, već nešto više.

BILJEŠKE:

1. Za razliku od većine zemalja u svijetu, u Makedoniji ne postoji Institut za etnologiju i folklor, već samo Institut za folklor.

2. Ukoliko ne postoje stvarne mogućnosti da se objekt sačuva na licu mjesta izrađuje se potpuna dokumentacija koja također predstavlja jedan vid zaštite tog objekta.

3. Zečević, Slobodan. Etnopark u Martinu, Glasnik Etnografskog muzeja, Beograd, 1973., str. 161.

4. Kačev, Vangel. Etnoparkovi - riznica narodnih tradicija, "Etnolog", br. 4.-5., Skopje, 1994., str. 177.-187.

5. Muzeji pod otvorenim nebom, Taškent, 1981., str. 21.

6. Isto, str. 22.

7. Drobnjaković, Borivoje. *Muzej pod vedrim nebom* (Povodom prijedloga o njihovom osnivanju). Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu, 1901-1951, Naučna knjiga, Beograd, 1953., str. 23.-26.

8. "Muzeji narodne arhitekture...", Znanstveno savjetovanje, Kijev, od 6.-7. rujna 1984.

9. Savjetovanje o izgradnji Jugoslavenskoga državnog etno-parka na području zemljopisnog središta SFRJ, u blizini Sarajeva, održano u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 23. i 24. veljače 1978.

10. Maleševo je poseban predio istočne Makedonije čija je etnička i zemljopisna izoliranost doprinijela stvaranju posebne etno-geografske cjeline, s posebnim, razmjerno dobro očuvanim kulturnim vrijednostima.

11. Mileski, Gigo. *Nastanak i urbano-teritorijalni razvitak gradskih naselja, Maleš i Pijanec*, II. *Privodne i društveno-geografske osobine Maleša i Pijaneca*, Skopje, 1980., str. 193.

12. Pavlović, Jeremije. *Maleševo i Maleševci*, etnološka ispitivanja, Beograd, 1928.

13. Isto, str. 120. i 121.

14. Bivša SFR Jugoslavija bila je na prvom mjestu u svijetu po proizvodnji šljiva, a Republika Makedonija na četvrtom mjestu u SFRJ. (Vidi: Toma Dimitrovski: *Voće kostuničavih plodova, Specijalno voćarstvo*, II, Skopje, 1978., str. 7.-10).

15. Pavlović, Jeremije. Navedeno djelo, str. 121.-135.

16. Kornakov, Dimitar. *Makedonski manastiri*, Skopje, 1995., str. 170.

17. "Večer", od 28. studenog 1995., str. 18.-19.

18. Tomovski, K., Voljinec, R. Štipsko Novo Selo. Program za zaštitu i revitalizaciju, Skopje, 1972.

19. Isto, str. 51.-54.

BIBLIOGRAFIJA

1. Findrik, Ranko

- Muzej narodnog graditeljstva "Staro Selo" u Sirogojnu - godine 1987., Glasnik Društva konzervatora Srbije, broj 11., Beograd, 1987., str. 88.-92.

- Sirogojno - Muzej narodnog graditeljstva, Kulturno nasljeđe Srbije, 1974. 1982., Galerija SANU, 40, Beograd, 1982., str. 105.

- *Muzej narodnog graditeljstva u Sirogojnu i neka otvorena pitanja zaštite spomenika narodnog graditeljstva*, Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd, 1984., str. 123.-126.

- Radovi na izgradnji muzeja narodnog graditeljstva u Sirogojnu - sljedeći korak. Glasnik Društva konzervatora Srbije, broj 9., Beograd, 1985., str. 80.-84.

- Narodna arhitektura. Putevi čuvanja i zaštite, Beograd, 1985.

2. Vuletić, Nadežda

- Razgovor o zaštiti etnoloških spomenika. Zbornik zaštite spomenika kulture, knjiga 4., XVII, Beograd, 1966., str. 102.-104.

- Izgradnja etnoparka na Avali. Glasnik Društva konzervatora Srbije, broj 12., Beograd, 1988., str. 121.-122.

- Nastavak i dosadašnja ostvarenja na projektu etnoparka pod Avalom. Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd, 1984., str. 199.-200.

- Etnopark kao vid zaštite narodnog graditeljstva. Zbornik 1. kongresa Jugoslavenskih etnologa i folklorista, Ljubljana, 1983., str. 416.-420.

- Etnopark kao vid zaštite spomenika narodnog graditeljstva s osvrtom na projekt etnoparka na Avali. "Etnologija i arhitektura", Zagreb, 28. i 29. srpnja 1988., str. 116.-117.

3. Drljača, Dušan

- Budući etnopark na Zlatiboru, "Glasnik EMB", 26., Beograd, 1963., str. 295.-298.

- Odlike i slabosti stvaranja mreže etnoparkova u Srbiji. Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd, 1984., str. 169.-172.

4. Drljača, Dušan i Findri, Ranko

- Etnografski ambijent u Sirogojnu - spoj gospodarskih i muzeoloških interesa, "Etnološke sveske", III, Etnološko društvo Srbije, Beograd, 1980., str. 60.-66.

5. Pešić-Maksimović, Nadežda

- Putevi zaštite spomenika narodne materijalne kulture, "Saopštenja", XVIII, Beograd, 1981., str. 283.-292.

- O metodi istraživanja spomeničkih vrijednosti spomeničkih cjelina. Zbornik zaštite spomenika kulture, knjiga XIX, Beograd, 1968., str. 105.-112.

6. Pavlović, Dobroslav

- Dopunski sadržaj etnoparkova. Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd, 1984., str. 195.-198.

7. Zečević, Slobodan

- Zašto muzej arhitekture? Glasnik Društva konzervatora Srbije, br. (?), Beograd, 1987., str. 35.-38.

9. Mladenović, I.

- Stare nove kuće - Muzej narodnog graditeljstva Sirogojno - simbol zaštite baštine ljudskog neimarstva, davnašnjeg i sadašnjeg. "OKO", br. 304., Zagreb, 10.-24.11.1983., str. 16.-17.

10. Pantelić, Nikola

- Osnove muzeološkog uređenja Muzeja narodnog graditeljstva "Staro Selo" u Sirogojnu. Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd, 1984., str. 173.-174.

11. Devavari, Valerija

- Formiranje etnoparka na Paliću. Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd, 1984., str. 187.-188.

12. Radić, Borivoje.

- Problemi zaštite spomenika narodnog graditeljstva u Srbiji. Zaštita spomenika narodnog graditeljstva, Beograd, 1984., str. 89.-92.

13. Hadži Ristić, Veroslava

- Opća poljska konferencija muzeja na otvorenom prostoru. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, 31.-32., 1968.-1969., Beograd, 1969., str. 490.-492.

14. Kisielevska, Ana

- Muzej pod vedrim nebom u Sanoku. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, 30, 1967., Beograd, str. 171.-174.

15. Muzeji Jugoslavije, Beograd, 1973.

16. Petrić, Ksenija i Mlinar, Ana.

- Seoska naselja na području Nacionalnog parka Plitvička jezera. "Etnologija i arhitektura", Zagreb, 28.-29. srpnja 1988., str. 41.-45.

17. Stara seoska arhitektura. Zaštita i revitalizacija. Materijali sa simpozija, Debar-manastir Sv. Jovana Bigorskog-Galičnik, 1972.

18. Tomovski, K. i Voljinec, R.

- Štipsko Novo Selo. Program zaštite i revitalizacije, Skopje, 1972.

19-20. Naslovi na ruskom i ukrajinskom jeziku (nap. prev.)

SUMMARY: The Preconditions for the Development of Ethno-parks in Macedonia as a Concept for the Protection of the Cultural Heritage

A factor contributing to the wealth of ethnic culture in the Republic of Macedonia is its modest territory, so that it today has a broad variety in its cultural heritage which

is an integral part of the heritage of Europe and the world.

The Service for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Macedonia is responsible for discovering, studying and protecting cultural objects with a view of restoring and conserving them. The main principle applied to the protection of folk architecture in Macedonia is the principle of in situ, in other words its protection on the spot along with preparing complete documentation. In cases where there are no possibilities for the physical protection of a monument through this principle, the all documentation necessary for its reconstruction is preserved.

However, with respect to the high degree of threat to numerous valuable and rare buildings of folk architecture in the storm of the contemporary process of urbanisation and the upgrading of the culture of living, there is need for finding new alternative solutions to the problem of protecting the traditional architectural heritage of our country.

In contrast to most countries, Macedonia has not as yet applied massive protection of cultural monuments by transferring buildings to a certain location, that is to say to an ethnological open-air museum.

First studies for this are being carried out in Berovo, where the creation of a local ethno-park of the Maleöev region is planned, and this paper is aimed at supporting these efforts.